

olyan kiválóan végzett. Könyvtörténeti kutatásai számos új eredménnyel gazdagították a magyar felvilágosodás és reformkor művelődésének történetét és egyben alapul szolgáltak színvonalas egyetemi előadásai számára. Később tanszékvezetőként tevékenyen részt vett a könyvtárosképzés keretén belül az informatikai képzés kiterjesztésében is. Mint a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőbizottságának tagja, sokat tett azért, hogy a folyóirathoz eljuthassanak tanítványainak kiemelkedő, új eredményeket tartalmazó dolgozatai, és ez által is bevezesse őket a kutatásba.

Nagy szükség lett volna kutatói és oktatói tevékenységének további folytatására, hiszen a pragmatizmus, a globalizmus és más divatos irányzatok ismét háttérbe igyekeznek szorítani a történeti stúdiumokat. A Könyvtártudományi Tanszék első korszakában Dezsényi Béla, Kéki Béla, Mezey László, Varjas Béla és mások adták elő a sajtó-, nyomdász- és könyvtörténetet; e témákról az utóbbi időkben jórészt csak Fülöp Géza tartott átfogó előadásokat. Pedig – legalább is azt reméljük – a harmadik évezred emberét sem fogja kielégíteni a technokrata-műveltség monopóliuma. Fülöp Géza a rendszerváltás után, a nagyobb szabadság birtokában nem a „döglött oroszlanokkal” kezdett el harcolni, hanem az élő, új fenyegetések ellen lépett fel, amikor széleskörű művelődéstörténeti tudását számos hallgatójának átadta. Váratlan halála ezért is nagy veszteség tanítványai, kollégái és barátai számára egyaránt.

KÓKAY GYÖRGY

Művelődési törekvések a korai újkorban.* Nincs itt terünk és nem is lehet célunk, hogy a Keserő Bálintnak ajánlott vastkos, 47 tanulmányt tartalmazó művelődéstörténeti kötet minden cikkéről szóljunk. Pedig megérdemelnék, hiszen a szakma élvonalbeli művelői szólalnak meg bennük, de valamennyi számbavétele szétfeszítené egy ismertetés szűk kereteit. Így hát csak azokra kerítünk sort – e folyóirat jellegének megfelelően –, amelyek kifejezetten könyvtörténeti mondanót tartalmaznak.

Benkő Sámuel egy általa felfedezett kézirat feljegyzéseit, azok jelentőségét elemzi, amelyeket az 1810-es évek elején Szentgyörgy Imre, Teleki Sámuel titkára vetett papírra és azokra a szellemi kapcsolatokra világít rá, amelyek közte és nagyhatalmú ura között, a mondott években (1811–1813) fennállottak. A Teleki Tékát alapító főúr magatartása, politikai és eszmei gondolkodása, könyvszeretete, gyűjtőszervevénye, de emberi hibái is hangot kapnak a naplószerű feljegyzésekben. Az is egyértelműen látszik, hogy a magyar történetkutatás előtt álló feladatok boncolgatása állandóan napirenden volt Teleki Sámuel környezetében. A kolozsvári Református Kollégiumra hagyományozott könyvtára, benne kéziratos és nyomtatásban megjelent munkák azt bizonyítják, hogy könyvgyűjtő buzgalmában a szépirodalom klasszikus auctorai mellett lelkesen vásárolta a magyar múltat tárgyaló munkákat. Egyik feljegyzése arról ad hírt, hogy Teleki folytatta azt az edíciós tevékenységet, amelyet Aranka György kezdeményezett, és amelynek akkoriban legszorgalmasabb munkatársa Benkő József volt. Teleki Sámuelnek az a gesztusa, mellyel még életében, 1852-ben a kolozsvári Református Kollégiumra hagyta legféltettebb kincsét, nagy gondnal összegyűjtött könyvtárát, azt bizonyítja, hogy nem feledkezett meg azokról az eszmékről, amelyeket titkára olyan nagy gondnal jegyezgetett fel az 1810-es években.

* *Művelődési törekvések a korai újkorban.* Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére. (A kötetet szerk.: BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŐ Gizella, ÖTVÖS Péter. Dedicatio: BALÁZS Mihály, JANKOVICS József.) Szeged, 1997. 695 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.)

A westfalia béke (1648) három városnak különleges vallási státuszt biztosított. Ezért történhetett meg, hogy az evangélikus Gottlieb Spizel (1639–1691) felkarolja a magyarországi református emigránsokat. Spizel több mint 2000 levelet tartalmazó gyűjteménye bő forrást kínál a kimenők életére, tevékenységére, s főleg a beilleszkedésre vonatkozóan. Egyes, eddig is ismert, teológusunk életrajzi adatai is kiegészülnek (Reiser Antal, Lani György, Masnicus Tóbiás, Simonides János, Nicletius Sámuel, Klesch Kristóf, Klesch Dániel, Steller Tamás). Betekintést nyerhetünk a magyarországi ellenreformáció eseményeibe, a jezsuiták tevékenységébe. A levelek zöme 1675–81 között íródott, de van köztük, bár jóval kevesebb számban, az 1680-as évek végéről keltezett is. Gyakorlatilag tehát bő húszt esztendő ötletnek fel, de ez az idő döntő fontosságú a hazai „válásháborúk” szempontjából. A levelezésben szereplők magatartása a húszt év alatt megváltozott. Megtanulták, hogy az ellenállás helyett az ésszerű alkalmazkodás, beilleszkedés biztosíthatja a különféle hazai vallási irányzatok túlélését, megmaradását és szívós tevékenységét.

Johan Arndt (1555–1621) *Igaz keresztényiségének* első teljes kiadása (impresszuma: Jena, 1741.) könyvészeti szempontból kilóg a magyar pietizmus irodalmi (fordítói) terméséből. A megjelent káték, ima- és énekeskönyvek, bibliafordítások, s más építő iratok vagy bizonyíthatóan külföldi nyomdákban készültek, vagy tudjuk róluk, hogy hamis impresszumuk magyarországi nyomdahelyeket takar. Hogy az 1725-től kezdve Augsburg, Jéna, Frankfurt, Nürnberg jelzésű művek ténylegesen Győrben, Sopronban, Pozsonyban készültek, már régebben ismert, a 18. századi adatokat újabban Szelestei Nagy László vette tüzetesen vizsgálat alá, megállapításai megerősítették, további adatokkal bővítették tipográfiai ismereteinket. Csepregi Zoltán igen sokoldalúan, körültekintően vizsgálta meg a szóban forgó könyv kiadási körülményeit és Sopronhoz köti megjelentetését. Egykori levelek híradásai alapján megállapítja, hogy a költségekhez németországi lelkészek és a Grazban fogva tartott Seckendorf generális nagy összeggel járultak hozzá. A soproni nyomtatás könnyen ellenőrizhető. Az Arndt-mű díszes kezdőbetűi megegyeznek az ekkori Rennauer-nyomtatványokban feltűnő emberalakos és indás díszű iniciálékkal, továbbá a könyvben lépten-nyomon elhelyezett jellegzetes, „repcevirág” címeket – megtaláljuk sordíszként, szedett záródíszként, a lapszámokat keretező s egyszerű helykitöltő elemként – szinte az összes Rennauer-kiadványban különféle funkciókkal.

Dományházi Edit tanulmányában azt vizsgálta, hogy miképpen érvényesült a gyakorlatban Erasmus *De civitate morum puerilium libellus*, azaz *A gyermeki erkölcsök illendőségéről való könyvecske* nevelő hatása. Különösen a kolozsvári unitárius kollégium törvényeit magába foglaló *Fasciculus rerum scholasticarum* évkönyvét (1626–1676) veszi vizsgálat alá és az egyes kihágási, fegyelmezési döntvényekben kíséri nyomon Erasmus hatását. Megállapítja, hogy Erasmus a XVII. században is népszerű maradt az unitáriusok között, amint ezt nem csak az unitárius könyvtárban őrzött műveinek száma bizonyítja, hanem az is, hogy a könyvek possessor-bejegyzései között olyan fontos egyházi és világi személyek találhatók, mint Radeczki Bálint, Thoroczkai Máté, Almási Mihály, Dálnoki Lőrinc vagy Franck Ádám. Az antitrinitárius hitújítók is – Blandrata, Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Basilius István – elfogadják Erasmus teológiai munkásságát, érveit felhasználják eszméik védelmére.

A pietizmus és a hozzá kapcsolódó irányzatok kutatása az utóbbi évtizedekben az erdélyi források feltárása ügyében nem sok újat hozott. Előrelépés csak az érintett személyek életútjának nyomon követése alapján lehetséges. Ezt ismerte fel Font Zsuzsa, amikor Andreas Teutsch működésének egyes állomásait kíséri nyomon. Ő és a század világiak – Teutsch orvos volt – a konzervatív egyházi vezetés ellenében a XVIII. század első éveitől a Halle irányába tájékozódó peregrinus diákság, az onnan származó pietista gondolatok és egyházi reformtörekvések aktív támogatói voltak. A XVI–XVII. században általánosnak mondható, hogy az erdélyi diákok felekezetüknek megfelelő egyetemet látogattak. Többnyire így van ez akkor is, ha világi tudományokat tanulnak.

Igaz, éppen a szász patríciusok esetében nem volt ritkaság, hogy gyermekeiket nem lutheránus környezetben tanítatják világi tudományokra, amint ezt Font Zsuzsa esettanulmánya is szépen példázza. Teutsch is ezek közé tartozik, mert képzettségét jórészt református környezetben szerezte. Tanulmányai befejeztével szebeni városi orvos lett, majd 1704-től polgármester, 1710-ben a szászok grófjává választják és ezt a tisztelet haláláig viseli. Vallási tevékenységéről eddig keveset tudunk, csupán megjelent könyveit tartotta számon a magyar kutatás. Annyi kétségtelen, hogy Németországban ismerkedett meg az ún. intézményes pietizmus (Kirchlicher Pietismus) tanaival. „A mindenek helyreállításának tana” eszméire itt vált fogékonnyá, s így lett a „másképpen gondolkodók” egyik vezéregyénisége.

Ismeretes, hogy a frizlandi Franekerben 1225 magyar diák tanult a XVI–XVIII. században. G. Henk van de Graaf a franekeri gazdag magyar peregrinációs-hagyománynak csak egyetlen megnyilvánulásával foglalkozik, nevezetesen azokkal a bejegyzésekkel, amelyeket magyar diákok holland társaik album amicorumába írtak. (Ezek nagyjából a későbbi diák Emlékkönyveknek felelnek meg.) A diák-albumok lényegében barátság-albumok. A megvizsgált (ránk maradt) kerek 40 albumból mindössze hatban vannak magyar diákoktól bejegyzések, ezek azonban számos pontban egészítik ki a bejegyző életéről eddig ismert adatokat. A hat albumban összesen 23 magyar peregrinus bejegyzését olvashatjuk a németalföldi diákok albumában 1632–1764 között.

A nemrég eltávozott Holl Béla tanulmánya egy eleddig kevésbé vizsgált kérdéssel, az ars metricával és a középkori kontrafraktúrával foglalkozik, illetve ennek érvényesülésével Árpád-kori és középkori sequentiáink szövegében. Vizsgálódásai alapvetően metrikus szempontúak. 1192 tájáról találta a legelső kontrafaktumot a Szent László tiszteletére írott sequentiában. Az eredetileg Szent Kereszt-sequentia szövegét használta fel ismeretlen magyar líterator 1192 táján, II. Béla idejében Nagyváradon Szent László oltára emelésekor, ének alkotására. Ugyanehhez kapcsolódik a legrégebb, feltehetőleg XIII. századi magyarországi Mária-ének, a Mira mater exstititi kezdetű sequentia. A vizsgált kilenc liturgikus ének átfogja a XII. század végétől az egész magyar középkort. (Utóéletüket, későbbi kódexekben, missalékban, breviáriumokban is nyomom követi Holl Béla.) Névtelen magyarországi szerzők művei, amelyek keletkezési ideje, szívos munkával kikövetkeztethető. Az esztergomi és váradi egyházmegyék líteratorai, domonkos és pálos szerzetesek között sejtethetjük a névtelen szerzőket, akik alázattal igyekeztek a középkori európai latin liturgikus költészet világába belesimulni. A szerzetesek magukénak érezték a különböző korból származó és más-más nemzetiségű szerzőktől való darabokat, amelyek gazdagságáról a legrégebb liturgikus könyveink tanúskodnak. Ezek alakították, formálták évszázadokon át a magyar éneklők és hallgatók ízlését. Ebből az „ars metrica”-ból nőttek ki az anyanyelvű fordítók és a magyar költészet.

Holl Béla tanulmányának olvasásakor újra érezzük azt a mérhetetlen űrt, amelyet eltávozásával hagyott maga után. Örök kár, hogy a szerzetesi alázattal és emberfeletti szorgalommal előkészített magyarországi latin liturgikus verses szövegelemek kritikai kiadását már nem sikerült tető alá hoznia.

Magyar nyelvű, XVI. századi verseinknek több mint egyharmada protestáns isteni dicséret, gyülekezeti ének, amelyek irodalomtörténeti vizsgálatának egyik fontos szempontja a műfaji osztályozás, meghatározás. Erre tesz kísérletet H. Hubert Gabriella, aki a sárospataki Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtárában egy 13 levélből összefűzött füzetkét fedezett fel, amelyben az ünnep és vásárnap délelőtti fő istentisztelet énekeit találhatjuk meg: a graduálokból és énekeskönyvekből ismert himnuszokat, antiphonákat, prózai zsolnáfordításokat; kezdő- és záróénekeket, valamint a prédikáció előtti és utáni énekeket. A XV–XVII. századi graduálok vagy graduál-énekeskönyvek szerkesztése többféleképpen történt: a szerkesztők vagy az egyházi év ünnepei szerinti műfajsorozatokat állítottak össze (az 1636-os Öreg Graduál), vagy egy-egy ünnep

teljes liturgiáját adták meg (Huszár Gál 1574-es graduál-énekeskönyve). A sárospataki kézirat összeállítója mindezeket jól ismerte, amint az a szövegek egymásutánjából kiderül. A prózai psalmusok a Huszár Gál-féle graduál-énekeskönyv hagyományának XVII. századi továbbélését tükrözik. A XVII. századi énekek közül 10 Szenci Molnár Albert zsolnárfordítása, ami újabb adalék a Psalterium evangelikus használatához. A kézirat, nagy valószínűség szerint, valamelyik evangélikus gyülekezet használatára készülhetett.

Könyvtörténeti szempontból a vaskos kötet legfajsúlyosabb írása Jakó Zsigmondé, aki az erdélyi magyar könyvkereskedelem kezdeteiről értekezik. A szakirodalom (Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978.) úgy tudja, hogy Magyarországon az első könyvaukciót Ivanics Zsigmond rendezte 1836–37-ben, és ugyancsak az ő Budán 1807-ben megújított könyvkereskedése tekinthető az ország első antikváriumának. Jakó Zsigmond erdélyi példákkal bizonyítja, hogy volt korábban is ilyen törekvés. A török kiűzését követően a könyvkereskedelem újjáéledése figyelhető meg, de ez szigorúan a rekatolizáció szolgálatába állított német könyvekre terjedt ki. A csupán néhány német egyetemre korlátozott peregrináció tovább szűkítette a Hollandiából, Angliából vagy Svájcából behozott könyvek számát, legfeljebb néhány arisztokrata fiatalnak sikerült behoznia könyvet a maga és családja bibliotékájába. Mindez megnövelte a már korábban Erdélybe került antikvár jellegű, régebbi könyvanyag jelentőségét. Új kiadványok hiányában nagy lett a becsülete a korábbi századokban behozott kiadványoknak, amelyeket azonban nem régiségekként becsültek és kerestek, hanem mint élő információs forrásokat. Lényegében az erdélyi protestáns kollégiumok vették át a közvetítő szerepet. Az elhunyt értelmiségiek könyvhagyatéka itt talált legkönnyebben bevőre. Az örökösök nem minden esetben voltak birtokában annak a szellemi érdeklődésnek, amely az elhunytat jellemezte s így könnyű szívvel megváltak a számukra terhes, csak helyet foglaló poros föliánsoktól. Szerencsénkre a közvetlen örökösök nélkül elhunyt ifjabb Köleséri Sámuel (1663–1732) könyvhagyatékáról hivatalos jegyzék készült a szebeni városi vezetés jóvoltából. Minthogy pedig Köleséri 3561 kötetes könyvtára csak 1775–76-ban került eladásra, bizonyára ez a fölió méretű, vaskos leltár szolgálhatott az aukció katalógusául. Ugyanezt a célt töltötte be az Apafiak könyvhagyatékának felbecsüléséről 1714-ben készült jegyzék is, amikor a köteteket 1726-ban elárverezték. Az árverésre szánt könyveket formátum vagy szak szerinti csoportokban jegyzékbe foglalták, amelyet az árverést lebonyolító kereskedő hónapokkal előbb kinyomtatott és az érdeklődők körében terjesztett. Ezeknek a kollégiumi könyvaukcióknak a révén történt meg a magángyűjtemények újracsoportosítása. Működésük, lebonyolításuk módszereiről, noha kialakult formái kellett legyenek, tájékozatlanok vagyunk, pedig az aukciók alaposabb ismerete segíthetné a kutatókat annak tisztázásában, hogy az egyes gyűjtemények meddig tekinthetők az erdélyi művelődés potenciális tényezőinek, mikor bomlottak fel és elemeik melyik újabb, esetleg máig létező könyvtár részeként érhetők el. Jakó Zsigmond felsorolja azokat az aukciókat, amelyekről hosszú élete során tudomást szerzett, illetve iratanyagukat megtalálta. A legkorábban Apafi Mihály és fia könyvtárát adták el. A kolozsvári és a székelyudvarhelyi Református Kollégium mindkét alkalommal vásárolt a fejedelmi könyvtár anyagából. Az aukciók nem lehettek ritkák. Elég csak időrendjüket felsorolni: 1761, 1763, 1764, 1764, 1765, 1765, 1767, 1769, 1769, 1770. Köztük volt Pápai Páriz Ferenc, id. Nyedy István, Páldy (Székely) István, Aczél Gábor és Bod Péter könyvtára, hogy csak a legnevezesebbeket említsem.

A kollégiumokhoz kötődő, fenti típusú könyvaukciók virágkora Erdélyben a XVIII. század második felében lehetett. Megszűnésük a XIX. században következett be, amikor szerepüket a szervezett, hivatásos antikvár – könyvkereskedelem vette át.

Keserő Bálint, majd a kezdeményezést átvevő Monok István példátlan szervező-kiadó munkája volt szükséges ahhoz, hogy a tanulmány címét (Olvasó vagy gyűjtő?) Monok István egyálta-

lán feltehesse, illetve hogy a választ megfogalmazza. Az *Intézményi- és magángyűjtemények Magyarországon 1722–1750 c. összeállítás* nélkül reménytelen vállalkozás lett volna megvizsgálni, hogy vajon olvasta-e tulajdonosuk azokat a könyveket, amelyeket a katalógusok az övéiként említettek. Az 1550 és 1750 közötti időszakból 756 magánkönyvtár állományát ismerjük. A kispolgári bibliotékák nagyobbrészt nemzeti nyelvű könyveket tartalmaztak és néhány latin nyelvű iskolai szöveggyűjteményt. Az egyetemet járt világi értelmiség olvasmányműveltsége már lényegesen többretű. Általánosságban megállapítható, hogy a XVII. század végére a könyvanyag előregeedett. Csak elvétve fordul elő néhány közeli kiadvány. A fejletlen könyvkereskedelem további nehézségeket jelentett. Mindezek ellenére a XVIII. század elejéhez közeledve tanúi lehetünk a szakkönyvtárak kialakulásának (orvosi, jogi, bányászati). Sokkal rosszabb a helyzet a köznemesi könyvtárak esetében, mert az 1560–1750 közötti időszakból csak hatvan jegyzékes forrás áll rendelkezésünkre, ami a köznemesség tömegéhez képest meglepően kevés. Nyelvi összetételük is egysíkú: latin és magyar könyvek sorakoztak kis számban (20–40 kötet) a polcokon. A XVII–XVIII. század fordulóján a könyvgyűjtési és olvasási szokások tekintetében a Kárpát-medence egészét tekintve, a legnagyobb változást a főnemesség körében tapasztaljuk. Ha összehasonlítjuk az Eszterházy Pál könyvtárából ma ismert kötetekinek possessor bejegyzéseit a kortárs erdélyi arisztokrácia (Teleki, Bethlen család) bibliotékáinak darabjaival, akkor világosan látjuk, hogy az Erdélyből fennmaradt kötetek több tulajdonosról és több hasznáról (olvasóról) tanúskodnak.

Összegezve Monok István tanulmányának mondanóját világos, hogy az olvasmányműveltség és a könyvtártörténet forrásainak viszonylata a XVII–XVIII. század fordulóján a könyvgyűjtési és a könyvolvasási szokásokban egy jól kitapintható fordulatot jeleznek. Magyarország különböző társadalmi rétegei és földrajzi egységei nem tudták azonos módon követni a nyugat-európai változásokat. Az olvasmányanyag, illetve a könyvtárak állománya – néhány vagyons arisztokrata családot kivéve – jórészt elavultt lett, és csak lassan tudta követni az európai könyvpiac kínálatát. A magyar anyanyelvű polgárság, még inkább a kis- és köznemesi réteg gyűjteményeire, könyvtárait, olvasó rétegeire ez a megállapítás fokozottabban érvényes.

Ferenc Postma azt vizsgálja, miképpen váltott irányt a heidelbergi egyetem megszüntetése után a *Peregrinatio hungarica*, és miért éppen Franeckét választották a magyar diákok. Nagy szerepet tulajdonít ebben Abraham Scultetus, egykori heidelbergi professzornak, aki szeretettel fogadta, részben anyagiakkal ellátta és Franecke felé irányította őket. Lényegében az első négy diák beilleszkedését kellett megoldania (ennek érdekében levelet írt különböző tanároknak, magának a Rector magnificusnak), ezek aztán a többi jövevényt már segítették tanulmányaik során. Az így létrejött gyümölcsöző kapcsolat nyomán, néhány éven belül a húszszorosára emelkedett a magyar diákok száma. Működésük nyomán a hungarikák tucatja jelent meg a távoli kisvárosban Franeckében.

Irodalomtörténetírásunk és bibliakutatásunk sokat foglalkozott az első teljes magyar nyelvű fordítás létrejöttével, körülményeivel. Szakály Ferenc cikke is bizonyítja, hogy még mindig reménykedhetünk új adatok előkerülésében. Egy levéltöredéket közöl, amelyet Perényi Mihály keltezett Bécsből 1557-ben és amelyben arról ad hírt leendő apósának, hogy a magyar bibliát megszerzi számára, de addig még csak Mózes öt könyvét, a prófétákat és az evangelistákat nyomtatták ki. A főúr (főpohárnok és zempléni főispán) felettébb tájékozottnak mutatkozik a kolozsvári Heltai–Hoffgreff nyomda bibliafordítói erőfeszítéseiről, meglepően részletesen ismeri a nyomtatás menetét és az egyes könyvek kinyomásának egymásutánját. A teljes bibliafordítás csak 1561-ben hagyta el a kolozsvári officinát. Megszületéséhez több év kellett és három prédikátor (Egri Lukács, Szegedi Lajos, István dézsi prédikátor) hathatós közreműködése is szükséges volt.

A feldolgozás alaposságát kell megdicsérnünk Viskolcz Noémi cikkében, amelyben egy általa a hallei Frankesche Stiftungon könyvtárában felfedezett katalógus anyagát teszi hozzáférhetővé.

Lucas Jennis, a XVII. század első harmadában működő, s a legszebb alkémiai és hermetikus albumokat megjelentető frankfurti kiadóról, illetve ezideig lappangó, katalógusáról van szó. Jennis olyan művek kiadását és terjesztését vállalta, amelyek szerzőit a bevett vallások képviselői eretneknek tartottak, míg a heterodox körökben előszeretettel fogadtak. „A listán megtalálhatók a hermetikus filozófia (Paracelsus, Weigel), a misztika (Tauler, Coornhert), az alkémia (Maier, Siebmacher) és a rózsakeresztes irodalom (Halsmayr, Maier) neves alkotói.” (I. m. 647.) Mindezek alapján bizonyosra vehető a nonkonformista csoportokhoz fűződő szoros viszonya, hiszen a katalógusban szereplő könyvek majd mindegyike első kiadás, amelyeknek kéziratát csakis beavatottaktól kaphatta. Csak sajnálni tudjuk, hogy magyar vonatkozású könyv nem szerepel a katalógusban, bár egyes művek felbukkanhatnak XVII–XVIII. századi könyvállományunkban.

Örömmel vettük a Keserű Bálint 70. születésnapjának tiszteletére rendezett szegedi konferencia anyagának megjelentetését, mert a nagyszámú előadó-előadás mindegyike komoly mértékben gyarapította a kora újkori művelődési törekvéseinkről eddig kialakult képet és árnyaltabbá tette könyvtörténeti disciplinánkat is.

KÖHEGYI MIHÁLY